

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
Haziran / June 2019, 23 (1): 193-211

Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan'da Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri ve Camiler

*Common Religious Education Activities and Mosques in Kyrgyzstan after
Independency*

Bakıt Murzaraimov

Doç. Dr. Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Din Bilimleri Bölümü
Associate Professor, University of Kyrgyz – Turkish Manas Faculty of Theology
Department of Religious Sciences
Bishkek, Kyrgyzstan
murzaraim@mail.ru
orcid.org/0000-0002-8757-6998

Mustafa Köylü

Prof. Dr. Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Din Bilimleri Bölümü
Professor Dr., University of Kyrgyz – Turkish Manas Faculty of Theology
Department of Religious Sciences
Bishkek, Kyrgyzstan
mustafa.koylu@manas.edu.kg
orcid.org/0000-0002-3754-0751

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 12 Şubat / February 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 11 Mayıs / May 2019

Cilt / Volume: 23 **Sayı / Issue:** 1 **Sayfa / Pages:** 193-211

Atıf / Cite as: Murzaraimov, Bakıt- Köylü Mustafa. "Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan'da Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri ve Camiler [*Common Religious Education Activities and Mosques in Kyrgyzstan after Independency*]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 23/1 (June 2019): 193-211. <https://doi.org/10.18505/cuid.525999>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Common Religious Education Activities and Mosques in Kyrgyzstan after Independency

Abstract: Kyrgyz people lived under the control of Soviet Union for about 70 years. During this time, they were forbidden to practice any kinds of religious duties. Their religious schools and mosques were closed or used for other aims rather than religious needs. In short, all kinds of religious freedom and practices were forbidden strictly. The aim was to bring up an atheistic people during the days of Soviet Union. However, when Kyrgyz people won their independence and established a new country, all kinds of restrictions in terms of religion were abrogated and people began to establish their religious schools and mosques. While during the first years of independency of the country in 1991, there were only 39 mosques, as of 2018 there are nearly 3,000 mosques in the country. In addition to the increase of mosques, the number of people going to mosques also increases day by day. This article examines mainly the development of religious freedom in terms of legal aspect from the beginning of the establishment of the country to our time; the legal statues, functions, and duties of State Commission for Religious Affairs and Religious Office of Kyrgyzstan Muslims, and as common religious educational places mosques, religious activities done at mosques, the factors effecting these activities negatively.

Summary: Kyrgyz Turks are one of the most ancient tribes in Central Asia. Although there are various views and knowledge about the religious life and the process of Islamization of them in various sources, there is no doubt that one of the most important elements which shapes Kyrgyz culture and social life is Islam. Even though they continued the activities of Islamic education and training under the rule of many nations thorough the history, all activities of religious education were tried to be forgotten and religion was removed from daily life under the Soviet communist regime. However, with the establishment of the Republic of Kyrgyz based on the secular and democratic bases on 31 August 1991, Muslim people showed a great effort and endeavor to open some institutions where they could live their religion, perform their religious duties, and teach religious and moral values for people.

After the declaration of independence, with the enacting of "Freedom of Faith and Religious Institutions" on 16 December 1991 which was one of the first enacting laws, very important developments happened in terms of both formal and informal education. Some knowledge concerning Islam is given in some culture courses and "Religious Office of Kyrgyzstan Muslims" was created for meeting all kinds of religious needs of Muslims in the country in 1993.

With the establishment of the "State Commission for Religious Affairs" in 1996, some new legal regulations were made. Thus the state's policy about religious education and teaching gained a new dimension. During this process, the state faced some problems concerning developments in religious education. Although some of these problems have been solved legally, there are still many problems about religious education today.

Since the independency until now, there have been many researches as articles, books, master theses and doctorate dissertations about various fields of religious education, religion-state relations, religious institutions, course books and their curriculums. However, a great majority of these studies belong to religion-state relations and the field of formal religious education. There aren't any academic studies or research about mosques and imams that concern the great majority of the country population. In fact, from the point of religious education, common or informal religious education is as extremely important as formal religious education. For the mosques that are one of the most important institutions of common religious education are spread to the most remote corner of the country and serve for all people of different ages for the whole year. The effects of common religious education increase day by day. While there were just 33 mosques in 1933, there were 39 mosques in the independency year of 1991, as of 2018 this number has risen to 2830.

Relating the imams who work at mosques, it is not possible to speak about a systematic structure. Since imams are generally graduated from *madrasas*, their educational levels are very low. As they have not enough financial support and highly educated teachers, they cannot give

good education to their students and cannot adopt themselves to the modern educational levels in teaching religious issues. In order to solve this problem, *Muftiyat* either sends students to abroad or gives in service trainings for imams.

Another important problem in relation to imams is the way of assignment. There is no criterion for assignment of imams. They are not designated by the *Muftiyat*, but it just legitimizes those imams who are chosen by congregation. Imams receive neither any salary from the *Muftiyat*, nor they have any social assurance. They work either voluntary or their incomes are paid by people.

Although all of these negative conditions, mosques and imams have a great importance on Kyrgyz people's education, culture, worship, and moral teaching. It can be said that there are two kinds of education at mosques and *masjids*. One of these is "*moldos*", some men of religion who gather students and give some religious knowledge without following any curriculum. Although some of them take education from some Arabic countries or Pakistan, their educational level is very low and cannot recite even the Qur'an correctly. In addition, they have very little knowledge about pedagogy and religious themes, and they have not enough educational experience.

The second type of education at mosques and *masjids* is carried out through Friday sermons and preaching. However, this is not an effective way in giving religious education. Because the way in which the Friday sermon is given is not appropriate as a good teaching method. As the sermons are done in Arabic, there is no effective communication between the imam and the congregation. However, Friday sermons and preaching are very important for people's religious education and socialization.

This article firstly deals with the developments in religion in the times of freedom of the country, secondly, it examines the institution of *Muftiyat* to which all mosques are adhered and "State Commission for Religious Affairs" that register the mosques which the *Muftiyat* approves, and lastly gives information about mosques and their congregations in the country.

Keywords: Religious Education, Kyrgyzstan,, Mosque, Mullah, Muftiyat, Madrasa.

Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan'da Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri ve Camiler

Öz: Bilindiği gibi Kırgızistan halkı 70 senedir Sovyetler Birliği yönetimi altında yaşamıştır. Bu dönem zarfında, her türlü dini uygulamalardan mahrum bırakılmışlardır. Dini okulları ve camileri ya kapatılmış ya da başka amaçlarla kullanılmıştır. Kısacası, her çeşit dini özgürlük kısıtlanmış ve dini uygulamalar da sıkı bir şekilde yasaklanmıştır. Sovyetler dönemindeki amaç, ateist bir toplum yetiştirmektir. Bununla beraber, Kırgız halkı bağımsızlığını kazanıp, yeni bir ülke kurduklarında, din özgürlüğü bağlamında her türlü baskı kaldırılmış ve insanlar kendi camilerini ve okullarını açmaya başlamışlardır. Ülkede bağımsızlığın ilk yıllarında, 1991'de, sadece 39 cami varken, bu sayı 2018 yılı itibariyle yaklaşık 3,000'e yükselmiştir. Cami sayısındaki artışa ilave olarak, camiye giden insan sayısı da günden güne artmaktadır. İşte bu makale temel olarak, yasal açıdan ülkenin bağımsızlığını kazanmasından günümüze kadar geçen süreçte dini özgürlüğü, Din İşleri Devlet Komisyonu ile Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi'nin yasal durumunu, fonksiyonlarını ve görevlerini ve bir yaygın din eğitimi kurumu olarak camileri, camilerde yapılan hizmetleri, bu hizmetleri olumsuz yönde etkileyen faktörleri ele almaktadır.

Özet: Kırgız Türkleri, Orta Asya'daki en kadim milletlerden birisidir. Kırgızların dini hayatı ve İslamlaşma süreci ile ilgili çeşitli kaynaklarda farklı görüş ve bilgiler yer alsa da, Kırgız kültürünü ve sosyal hayatını şekillendiren en önemli unsurlardan birisinin İslam olduğunda şüphe yoktur. Tarih boyunca farklı devletlerin hâkimiyeti altında, İslam eğitim ve öğretim faaliyetlerini devam ettirmişse de, Sovyet komünist rejiminde tüm din eğitimi faaliyetleri unutturulmaya çalışılmış ve din bir köşeye itilmiştir. Bununla beraber, 31 Ağustos 1991 tarihinde laik

196 | Bakıt Murzaraimov- Mustafa Köylü. Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan'da Yaygın Din...

ve demokratik esaslara dayalı Kırgız Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla, Müslümanlar dinini yaşayabilecek, ibadetlerini yerine getirebilecek, dini ve manevi değerlerini öğretebilecek kurumlar açma konusunda büyük gayret ve çaba sarf etmişlerdir.

Bağımsızlığın ilan edilmesinden sonra, ilk kabul edilen kanunlar arasında yer alan ve 16 Aralık 1991'de yürürlüğe giren, "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar" kanunuyla birlikte, hem örgün eğitim kurumlarında, hem de yaygın din eğitimi kurumlarında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bir taraftan İslam diniyle ilgili bilgiler bazı kültür dersleri içinde yer almaya başlarken, diğer taraftan Müslümanların her türlü dini ihtiyacını karşılamak amacıyla ülkede, 1993 yılında "Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi" (*Muftiyat*) kurulmuştur.

1996 yılında ise, "Din İşleri Devlet Komisyonu" nun kurulmasıyla, din-devlet ilişkilerinde yeni yasal düzenlemelere gidilmiş ve devletin din eğitimi ve öğretimine ilişkin politikası yeni bir boyut kazanmıştır. Elbette din eğitimiyle ilgili bu gelişmeler esnasında bir takım sorunlarla da karşılaşmıştır. Yasal olarak her ne kadar bu sorunların bir kısmı çözülmüş olsa da, günümüzde hala mevcut pek çok sorun bulunmaktadır.

Ülkenin bağımsızlığı kazanmasından bu yana, Kırgızistan'da din eğitiminin farklı alanlarını, din devlet ilişkilerini, dini kurum ve kuruluşları, ders kitapları ve programlarını ele alan pek çok makale, kitap, yüksek lisans ve doktora çalışmaları bulunmaktadır. Ancak bu çalışmaların büyük kısmı, din-devlet ilişkileri ve örgün din eğitimi alanına aittir. Ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu ilgilendiren cami ve cami görevlileriyle ilgili doğrudan hiçbir akademik çalışma tespit edilememiştir. Oysa meseleye din eğitimi açısından bakıldığında, örgün din eğitimi kadar, yaygın din eğitimi de son derece önemlidir. Zira yaygın din eğitiminin en önemli kurumlarından birisi olan camiler, ülkenin en ücra köşesine kadar yayılmış olup, her yaşta insana yıl boyunca hizmet vermektedir. Ülkede yaygın din eğitiminin etkisi giderek artmaktadır. Zira 1933 yılında ülkede yalnızca 33 cami bulunurken, bağımsızlık yılı olan 1991'de 39, 2018 yılı itibarıyla bu sayı 2830'a yükselmiştir.

Camilerde görev yapan din görevlileri konusuna gelince, bu konuda henüz sistemli bir yapıdan bahsetmek mümkün değildir. Ülkede imamlar genellikle medrese mezunu olduklarından mesleki bilgi düzeyleri oldukça düşüktür. Zira medreselere baktığımızda, bu eğitim kurumlarının gerekli mali kaynaklarının yeterli olmaması ve yüksek düzeyde eğitim verecek kapasitede bilgi ve beceriye sahip elemanlarının bulunmaması, çağdaş şartlara uygun olarak dini konuların öğretiminde adapte olamamaya ve eğitim düzeyinin kalitesinin düşmesine neden olmaktadır. Müftülük bu sorunu çözmek için ya yurtdışına öğrenci göndermekle ya da kısa süreli hizmet içi eğitim vermekle yetinmektedir.

İmamlarla ilgili diğer önemli bir sorun da, imamların atanmasında izlenen usul konusudur. Zira imamların atanmasında belli bir ölçüt bulunmamaktadır. İmamları müftülük atamakta, sadece cemaat tarafından seçilen imamları tanımaktadır. İmamlar müftülüğten ya da devletten her hangi bir maaş alamadıkları gibi, onların her hangi bir sosyal güvenceleri de yoktur. Ya gönüllülük esasına göre çalışmaktadırlar ya da gelirlerini cemaat ödemektedir.

Bütün bu olumsuz şartlara rağmen, Kırgız halkının eğitim, kültür, ibadet ve ahlak yönünden bilgilenmesinde cami ve mescitlerin büyük önemi vardır. Cami ve mescitlerde iki türlü eğitimden bahsedilebilir. Bunlardan birincisi, "moldo" adıyla bilinen din adamlarının başına topladığı öğrencilere belli bir programa bağlı kalmadan, daha çok kendi bildiklerini öğretmeye çalışması şeklindeki eğitimidir. Bu moldoların bazıları Arap ülkelerinde veya Pakistan'da belli bir eğitim görmüş olsalar bile çoğunluk, doğru dürüst bir eğitimden yoksundur ve bu nedenle Kur'an'ı bile doğru bir şekilde okuyamamaktadırlar. Ayrıca bunların pedagojik ve dini bilgileri de oldukça az ve eğitim tecrübeleri de yetersizdir.

Cami ve mescitlerdeki ikinci eğitim şekli ise, hutbe ve vaazlar yoluyla yapılan eğitim şeklidir. Ancak Kırgızistan'da hutbe usulüyle etkili bir din eğitiminin yapıldığını söylemek oldukça güçtür. Nedeni ise, hutbenin verilmiş şekli buna imkân tanımamaktadır. Zira ülkede neredeyse çoğu camilerde hutbeler tamamen Arapça okunduğu için, imam ile cemaat arasında etkili bir iletişim kurulamamaktadır. Oysa vaaz ve hutbenin Cuma namazı içindeki yeri ve halkın din eğitimi ve sosyalleşmesi açısından oldukça önemlidir.

İşte bu makalede önce, Ülkedeki din özgürlü konusundaki gelişmeler, daha sonra tüm camilerin kendisine bağlı olan *Muftiyat ve Muftiyat*'in onayladığı camilerin kaydını yapan "Din İşleri Devlet Komisyonu" hakkında bilgi verilecek, en sonunda da ülkedeki cami ve cami cemaatle ilgili bilgilere değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Kırgızistan, Cami, Molla, *Muftiyat*, Medrese.

GİRİŞ

Kırgız Türkleri, Orta Asya'daki en kadim milletlerden birisidir. Kırgızların dini hayatı ve İslamlaşma süreci ile ilgili çeşitli kaynaklarda farklı görüş ve bilgiler yer alsa da,¹ Kırgız kültürünü ve sosyal hayatını şekillendiren en önemli unsurlardan birisinin İslam olduğunda şüphe yoktur. Tarih boyunca farklı devletlerin hâkimiyeti altında, İslam eğitim ve öğretim faaliyetlerini devam ettirmişse de, Sovyet komünist rejiminde tüm din eğitimi faaliyetleri unutturulmaya çalışılmış ve din bir köşeye itilmiştir.² Bununla beraber, 31 Ağustos 1991 tarihinde laik ve demokratik esaslara dayalı Kırgız Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla, Müslümanlar dinini yaşayabilecek, ibadetlerini yerine getirebilecek, dini ve manevi değerlerini öğretebilecek kurumlar açma konusunda büyük gayret ve çaba sarf etmişlerdir.

Bağımsızlığın ilan edilmesinden sonra, ilk kabul edilen kanunlar arasında yer alan ve 16 Aralık 1991'de yürürlüğe giren, "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar" kanunuyla birlikte, hem örgün eğitim kurumlarında, hem de yaygın din eğitimi kurumlarında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bir taraftan İslam diniyle ilgili bilgiler bazı kültür dersleri içinde yer almaya başlarken,³ diğer taraftan Müslümanların her türlü dini ihtiyacını karşılamak amacıyla ülkede, 1993 yılında "Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi" (Muftiyat) kurulmuştur.⁴

1996 yılında ise, "Din İşleri Devlet Komisyonu"nun kurulmasıyla, din-devlet ilişkilerinde yeni yasal düzenlemelere gidilmiş ve devletin din eğitimi ve öğretimine ilişkin politikası yeni bir boyut kazanmıştır. Elbette din eğitimiyle ilgili bu gelişmeler esnasında bir takım sorunlarla da karşılaşmıştır. Yasal olarak her ne kadar bu sorunların bir kısmı çözülmüş olsa da, günümüzde hala mevcut pek çok sorun bulunmaktadır.

Ülkenin bağımsızlığı kazanmasından bu yana, Kırgızistan'da din eğitiminin farklı alanlarını, din devlet ilişkilerini, dini kurum ve kuruluşları, ders kitapları ve programlarını ele alan pek çok makale, kitap, yüksek lisans ve doktora çalışmaları bulunmaktadır. Ancak bu çalışmaların büyük kısmı, din-devlet ilişkileri ve örgün din eğitimi alanına aittir. Ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu ilgilendiren cami ve cami görevlileriyle ilgili doğrudan hiçbir akademik çalışma tespit edilememiştir. Oysa meseleye din eğitimi açısından bakıldığında, örgün din eğitimi kadar, yaygın din eğitimi de son derece önemlidir. Zira yaygın din eğitiminin en önemli kurumlarından birisi olan camiler, ülkenin en ücra köşesine kadar yayılmış olup, her yaşta insana yıl boyunca hizmet vermektedir. Ülkede yaygın din eğitiminin etkisi giderek artmaktadır. Zira 1933 yılında ülkede yalnızca 33 cami bulunurken, bağımsızlık yılı olan 1991'de 39, 2018 yılı itibarıyla ise bu sayı 2830'a yükselmiştir.⁵

¹ Bu konuda geniş bilgi için bk. Mustafa Erdem, *Kırgız Türkleri Dini ve Sosyal Hayat* (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 76-77; Öskön Osmanov - Almaz Asankanov, *Kırgızistan Tarihi* (Bişkek: MEB Yayınları, 2001), 10-13.

² Elvin Yusubov, *Kırgızistan'da Din Eğitimi*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2016), 1.

³ Bu konuda geniş bilgi için bk., Dilaram Akramova, *Din Eğitiminin Genel Eğitim İçindeki Yeri ve Kırgızistan'daki Durum*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2000); Dilaram Akramova, *Kırgızistan'da Orto Mekteplerdeki "Adep Sabagı" Dersinde Din Eğitimi İle İlgili Amaçların Gerçekleşme Düzeyi (Oş Örneği)*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006).

⁴ Daha önce bu kurum Kazıyat olarak 1943'de kurulmuştu. Kırgızistan Muftiyatı, "Kırgızistan Müslümanlarının Din Başkarmalığı", Erişim: 25 Ocak 2019, <https://muftiyat.kg>.

⁵ Devlet Din İşleri Komisyonundan alınan bilgidir, 24.10.2018.

198 | Bakt Murzaraimov- Mustafa Köylü. Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan'da Yaygın Din...

Kırgızistan'ın bağımsızlığından itibaren ülkede din-devlet ilişkileri ve din eğitimi alanında yüksek lisans, doktora, araştırma projeleri ve müstakil kitaplar şeklinde muhtelif çalışmalar yapılmıştır. Çalışmamızla ilgili doğrudan ya da dolaylı olarak yapılan çalışmaları kronolojik olarak kısaca şu şekilde değerlendirebiliriz.

Konumuzla doğrudan alakalı olmasa da Kırgızistan'ın din eğitimiyle ilgili yapılan ilk yüksek lisans çalışmalarından birisi Dilaram Akramova'ya aittir. Akramova tezinde, din eğitiminin genel eğitim içindeki yerini karşılaştırmalı bir şekilde ele aldıktan sonra kısaca, yaygın din eğitimine de yer vermekte ve bu bölümde medrese ve camilerdeki eğitimi ele almaktadır. Ancak veriler oldukça eski olup, günümüzde fazla bir geçerliliği kalmamıştır.⁶

Din görevlilerinin mesleki yeterlikleriyle ilgili ilk yüksek lisans çalışması Kudrat Artıkbaev'e aittir. Artıkbaev, Kırgızistan'daki camilerde imamların vaazlarında kullandıkları hadisleri değerlendiren çalışmasında, önce hadislerle ilgili genel bilgi vermiş, daha sonra da camilerde yapılan vaazlardaki hadisleri değerlendirmiştir. Bu bağlamda Oş bölgesindeki camilerde görev yapan toplam 22 imamın vaazı dinlenmiş, bu vaazlarda nakledilen 120 hadisten 30'unun mevzu hadis olduğu, beş hadisin de kaynağına ulaşılamadığı tespit edilmiştir. Araştırmacı vaazlarda kullanılan hadis kitaplarını da inceleyerek, vaazlarda çokça uydurma hadislerin nakledildiğine dikkat çekmiştir.⁷

Konumuzla doğrudan ilgili olan çalışmalardan birisi de Orhan Nadir Büyükalaca'ya ait olan yüksek lisans çalışmasıdır. Büyükalaca'nın çalışmasının konumuzla ilgili bölümü, "Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi" (KMDİ) ile ülkedeki mescitlerdir. Büyükalaca çalışmasında KMDİ'nin kuruluşu, yasal temelleri ve devletle olan ilişkilerine değindikten sonra, KMDİ'nin görevlerini, amaçlarını, karar organlarını, hukuki durumu ve mali iktisadi faaliyetleriyle bölgesel teşkilat yapısını detaylı bir şekilde ele almaktadır. Daha sonra da ülkedeki mescitlere yer vermektedir. Ancak tüm bu bilgiler literatüre dayalı olup, çoğu bilgiler de güncelliğini kaybetmiştir.⁸

Din görevlileriyle ilgili doğrudan olmasa da bizim konumuza yer veren çalışmalardan birisi de Hüseyin Yılmaz'a aittir. Yılmaz makalesinin önemli bir kısmında Kırgızistan'daki yaygın din eğitimi kurumu olarak mescit ve camilerle Muftiyata yer verdikten sonra, Kırgızistan'da görev yapan mollalarla ilgili önemli sorunları tespit etmiştir. Aradan 10 seneden fazla zaman geçmesine rağmen bu sorunlar hala devam etmektedir.⁹

Kırgızistan'daki din eğitimiyle ilgili yapılan araştırma projelerinden birisi de Suat Cebeci'ye aittir. Cebeci, yürütücülüğünü yaptığı "Kırgızistan'da Dini Durum ve Din Eğitimi-Durum Analizi ve Öneriler- adlı araştırma raporunda, ülkede faaliyet gösteren dini gruplara yer verdikten sonra, daha etkili bir din eğitimi ve öğretimi için Muftiyata yönelik oldukça güzel önerilerde bulunmuştur.¹⁰

Son zamanlarda Kırgızistan'daki yaygın din eğitimiyle ilgili yapılan çalışmalardan birisi de Timur Kozukulov'a aittir. Kozukulov makalesinin önemli bir kısmını müftülük, kadınlık, imam-hatiplik, cami ve din görevlilerine ayırmıştır. Yaptığı analizler sonucu Kırgızistan'daki mevcut Muftiyat'ın eski Sovyetler Birliğinden kalan bir müftülük sistemi olduğunu, bunun da

⁶ Akramova, Din Eğitiminin Genel Eğitim İçindeki Yeri ve Kırgızistan'daki Durum, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2000).

⁷ Kudrat Artıkbaev, *Kırgızistan'daki Camilerde İmamların Vaazlarında Kullandıkları Hadislerin Hadis İlimi Açısından Değerlendirilmesi (Oş Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003).

⁸ Orhan Nadir Büyükalaca, *Kırgızistan'da Din Eğitimi ve Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003).

⁹ Hüseyin Yılmaz, "Kırgızistan'da Misyonerlik ve Din Eğitimi", *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI/1 (2007), 91-128.

¹⁰ Suat Cebeci, "Kırgızistan'da Dini Durum ve Din Eğitimi-Durum Analizi ve Öneriler", Araştırma Projesi Raporu, (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, 2018).

günümüz ihtiyaçlarına cevap veremediğinden dolayı yeniden düzenlenmesi gerektiğini ileri sürmektedir.¹¹

Kırgızistan'daki din eğitimiyle ilgili en kapsamlı doktora çalışması Elvin Yusubov'a aittir. Yusubov tezinde bağımsızlık öncesi ve sonrası din-devlet ilişkilerine değindikten sonra, tezinin önemli bir kısmını ülkedeki örgün ve yaygın din eğitimi alanlarına ayırmıştır. Tezinde Kırgızistan'daki yaygın din eğitimi faaliyetleri olarak geniş bir şekilde Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresine yer verdikten sonra, yaygın din eğitimi faaliyetleri olarak cami ve evler, hutbe ve vaazlar ile tebliğ ve davet faaliyetlerinden bahsetmektedir. Ancak tez derinlemesine bir çalışma olmaktan öte, ansiklopedik bilgi mahiyetinde konulara yer vermektedir.¹²

Konuyla ilgili bu çalışmaları da dikkate alarak bu makalede öncelikle ülkedeki din özgürlüğü konusundaki gelişmelere işaret edilecek, daha sonra tüm camilerin kendisine bağlı olan Muftiyat ve Muftiyatın onayladığı camilerin kaydını yapan "Din İşleri Devlet Komisyonu" hakkında bilgi verilecektir. Bunun yanı sıra ülkedeki cami ve cami cemaatiyle ilgili güncel bilgiler de bu çalışma içerisinde ele alınacaktır.

1. ÜLKEDE DİN ÖZGÜRLÜĞÜ KONUSUNDAKİ GELİŞMELER

Kırgızistan yaklaşık 70 yıl Sovyet yönetimi altında kaldıktan sonra, 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte, diğer alanlarda olduğu gibi, din ve devlet ilişkilerinde de yeni bir dönem başlamıştır. 1991'den günümüze devletin din konusunda yürüttüğü politikaları üç aşamaya ayırarak incelemek mümkündür:

- Birinci aşamada liberal yaklaşım sergilenmiş ve din konusunda oldukça serbestlik tanınmıştır.
- İkinci aşamada devlet tarafından bir ölçüde kontrol etme adımları atılmıştır.
- Üçüncü aşamada ise, yeni din kanunu ile din-devlet ilişkilerinde yeni bir yapılanmaya gidilmiştir.¹³

Yukarıda zikrettiğimiz birinci aşamada Kırgızistan, din ve vicdan özgürlüğü ve insan hakları kapsamında ilk adım olarak çok sayıda uluslararası anlaşmayı kabul etmiştir.¹⁴ Ardından, devletle vatandaşların arasında dinî ilişkilerin düzenlenmesi, dinî hak ve özgürlüklerin yasal çerçevede sağlanması, dinî kuruluşların mülkiyet haklarının tanınması için, 16 Aralık 1991 yılında, Kırgız Cumhuriyeti Yüksek Kurulu tarafından "İnanç Özgürlüğü ve Dinî Kurumlar" ile ilgili kanun kabul edilmiştir.¹⁵ 5 Mayıs 1993 tarihinde *Jogorku Kenes* (Parlamento) tarafından Kırgız Cumhuriyeti Anayasası'nın kabul edilmesiyle birlikte, din-devlet ilişkileri konusunda demokratik reformların gelişmesinde daha önemli bir adım atılmıştır.

İkinci aşamada, devlet tarafından belli ölçüde dinî kontrol etme ihtiyacı duyulmuştur. Ancak bu kontrole rağmen, post-Sovyet ülkeleri arasında Kırgızistan'da kabul edilen karar-nameler¹⁶ yine de devletin din siyaseti konusunda oldukça liberal ve demokratik bir yaklaşım

¹¹ Timur Kozukulov, "Kırgızistan'da Dini Kurumsallaşma ve Toplum", Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 1/1 (Mayıs 2015): 177-209.

¹² Elvin Yusubov, *Kırgızistan'da Din Eğitimi*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2016).

¹³ Bk. Kadir Malikov E. - E. Usubaliev, *Musulmanskaya obşına Kırgızstana i političeskiy proses v strane: podhod k gormanizatsii otnoşeniy mejdı gosudarstvom i religiey* (Bişkek: 2009), 141-142; Moldaliyev, Orobek *İslam i politika, politizatsiya İslama ili İslamizatsiya politiki* (Bişkek: 2008), 11.

¹⁴ Bu anlaşmalar arasında "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi", "Medeni ve Siyasî Haklar Uluslararası Sözleşmesi", "Din ya da İnanca Dayalı Hoşgörüsüzlük ve Ayrımcılığın Önlenmesi Bildirgesi", "İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi" sayılabilir.

¹⁵ N 657-XII sayılı "O svobode veroispovedaniya i religioznih organizasijah" kanun.

¹⁶ Söz konusu karar-nameler şunlardır: "İnanç Özgürlüğü ve Dinî Kurumlar" ile ilgili kanun ve 1996'da onu tamamlayan, Cumhurbaşkanı "O merah po realizasii prav grajdan Kırgızskoy Respubliki na svobodu sovesti i veroispovedaniya (Din ve Vicdan Özgürlüğü Konusunda Kırgızistan Cumhuriyeti Vatandaşların Haklarını Uygulamak İçin Önlemler Hakkında)" karar-nameleri. Bk. Bakıt Murzaraimov, Egemenluktun Kiyin Kırgızistandagı Diniy Abal, (Bişkek: BYR, 2018), s.15.

200 | Bakıt Murzaraimov- Mustafa Köylü. Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan'da Yaygın Din...

sergilediğini göstermektedir. Ancak ülkedeki bu aşarı din özgürlüğünün, ruhsatsız dinî kurum ve okulların ortaya çıkmasına, radikal inançların yayılmasına, İslam fanatizmi propagandasının artmasına zemin teşkil ettiğini söylemek de mümkündür. Bu bağlamda *Krişna Bilinci Derneği (Vaişnava)*, *Mun Birleşik Kilisesi*, *Falungun*, *Beyaz Kardeşlik*, *Maharişi Kültü*, *Mormonlar* ve *Satanistler* vs. gibi resmi kaydı olmayan uluslararası dinî hareketler, ülkede yoğun faaliyetler göstermeye başlamış, yasaklanmasına rağmen "*Hizb-ut Tahrir*" gibi radikal bir partinin mensupları giderek artmıştır. Bu gelişmeler sonucunda devlet, artık din alanında meydana gelen sorunlara karışmamak ve kayıtsız kalmak tutumundan 1996 yılının başlarında vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bu amaçla 13 Mayıs 1996'da Din İşleri Devlet Komisyonu kurulmuştur.

Üçüncü aşamada, yeni kabul edilen din kanunuyla, din-devlet ilişkilerinde yeni dönem başlamıştır. "*İnanç Özgürlüğü ve Dinî Kurumlar*" ile ilgili kanun hazırlanırken, yasayı yazarlar, ülkede kısa sürede dinî kurum ve kuruluşların, dinî eğitim müesseselerinin ve dinî cemaat faaliyetlerinin artması sayesinde, dinî durumun hızla gelişmesini tahmin edememiş, dolayısıyla din-devlet ilişkileri konusunda pek çok mesele kanun dışında kalmıştır. Bununla birlikte, Kırgızistan'da dinî durumun yeniden şekillenme sürecinde, tarihsel, etnik, siyasi, sosyal ve coğrafi faktörlerden etkilenerek kendine has özellikler de ortaya çıkmıştır. Bu bahsettiğimiz özellikler ve eksiklikler dikkate alınarak, 31 Aralık 2008 tarihinde 282 sayılı "*O svobode ve-roisповedaniya i religioznh organizasiiyah v Kırgızskoy Respubliki (Kırgızistan Cumhuriyetinde İnanç Özgürlüğü ve Dinî Kurumlar)*" ile ilgili yeni din kanunu kabul edilmiştir.

Son olarak, 3 Şubat 2014 tarihinde gerçekleşen Güvenlik Konseyi toplantısında, ülkedeki mevcut dinî durum, din-devlet ilişkileri ve devletin dinî politikası tekrar gözden geçirilerek, farklı dine mensup kişiler arasındaki anlaşmazlıkları ve devlet yapısını sarsacak zararlı faaliyetleri engellemek amacıyla, Anayasa ve yasalar çerçevesinde tüm dinî kuruluşların faaliyetlerini ve kayıt işlemlerini düzenleyen net bir sistemin oluşturulması ön görülmüştür. Bu nedenle, dönemin Cumhurbaşkanı Almazbek Atambaev başta olmak üzere, toplantıda 1 Nisan 2014 tarihine kadar, din alanında 2014-2020 yılları için yeni devlet politikası konseptinin hazırlanması kararı alınmıştır.¹⁷

Kırgızistan'daki din-devlet ilişkilerine kısaca değindikten sonra, şimdi meselenin yasal boyutuna geçebiliriz. Kırgız Cumhuriyeti yaklaşık iki yıl süren hazırlık çalışmasından sonra, 5 Mayıs 1993 tarihinde ilk anayasasını kabul etmiştir.

Din-Devlet ilişkisi, Anayasanın 1. maddesinin 1. fıkrasında "*Kırgızistan Cumhuriyeti (Kırgızistan) egemen, demokratik, hukuk, laik, üniter, sosyal devlettir*" ifadesinde yer alan "laiklik" kelimesiyle, yani din ve devletin ayrı olması ilkesiyle düzenlenmiştir. Ayrıca, Anayasanın 16. maddesinin 2. fıkrasında, "*Kırgızistan Cumhuriyetinde herkes dine inanma, dinî örf ve adetlerini yerine getirme özgürlüğüne sahiptir*" ilkesine yer verilmiştir.

Kırgız Cumhuriyeti Anayasası 1993 yılından bu yana bir kaç kez değişikliğe uğramış ve ekler yapılmıştır. Son olarak, 27 Haziran 2010 yılında, yeni Anayasa kabul edilmiştir. Halen yürürlükte olan Anayasada, din ile din-devlet ilişkilerine ait maddeleri şu şekilde ele almak mümkündür:

Anayasada, dinin devletten ayrı olmasını içeren ilke 7. maddede: "*Kırgız Cumhuriyeti'nde, hiçbir din, resmi ya da zorunlu olarak kabul edilmez. Din ve kültür devletten ayrılmıştır. Dinî kurumların ve din adamlarının, devlet organlarının faaliyetlerine müdahale etmeleri yasaklanmıştır*" cümleleriyle açıkça belirtilmiştir. Anayasanın 4. maddesinin 4. bendine göre, Kırgızistan Cumhuriyeti'nde: "*Dine, etnik kökene dayalı siyasi partilerin kurulması; dinî kurumların siyasi amaçlar gütmesi; anayasal düzeni değiştirmeye yönelik ve ulusal güvenliğe tehdit oluşturmak; sosyal, ırksal, etnik ve dinî nefreti körüklemek için politik hedefler güden*

¹⁷ Veçerniy Bişkek, "Sozdanna raboçaya gruppa po reforme gospolitiki v religioznoy sfere", Erişim: 3 Şubat 2014, <http://www.vb.kg/doc/260645>; Orozalieva, Chynar, *Karşılaştırmalı Olarak Kırgızistan ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında İnsan Haklarının Korunması*, (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010), 31.

siyasî partilerin, kamu ve dinî kurumların, bunların temsilciliklerinin ve şubelerin faaliyeti yasaklanmıştır.¹⁸

Temel insan haklarından olan “din, vicdan, düşünce ve örgütlenme özgürlüğü” konusu, Anayasanın ilgili maddelerinde açıkça ifade edilmiştir. Buna göre din ve vicdan özgürlüğü, 32. maddede şu şekilde zikredilmiştir:

1. Herkese, vicdan ve din özgürlüğü garanti edilir.

2. Herkes başkalarıyla birlikte veya münferiden, herhangi bir dine inanmak veya hiç birine inanmamak hakkına sahiptir.

3. Herkes dinî veya diğer inançları serbestçe seçme hakkına sahiptir.

4. Kimse zorla dinî veya diğer inançları ifade etmek veya onlardan vazgeçmek mecburiyeti altında kalmaz.

Bunun yanı sıra, 16. maddenin 1. ve 2. Bendinde; “İnsan hakları ve özgürlükleri devredilemez ve doğuştan herkese aittir. İnsan hakları ve özgürlükleri yüce bir değerdir; hiç kimse cinsiyeti, ırkı, dili, engelliliği, etnik kökeni, dini, yaşı, siyasî veya diğer inançları, eğitimi, kökeni, mülkiyeti veya diğer statü ve koşullar yüzünden ayrımcılığa tabi tutulamaz” ifadeleleriyle, herkese doğuştan eşit hakların ve özgürlüklerin tanındığı; 20. maddenin 5. Bendinde de; “Düşünce ve kanaat özgürlüğü; dinî veya diğer inançları özgürce seçmek ve sahip olmak” hakkının verildiği belirtilmiştir. Ayrıca, “Ulusal, etnik, ırksal ya da dinî nefreti, cinsiyet ve diğer sosyal üstünlüğü propaganda etmek, ayrımcılık, düşmanlık veya şiddet çağrısında bulunmak”, Anayasanın 31. maddesinin 4. bendiyle yasaklanmıştır. Anayasanın 35. maddesinde yer alan, “Herkes örgütlenme özgürlüğü hakkına sahiptir” ifadesiyle vatandaşlar hem kamu, hem de dinî konularda örgütlenme hakkını kazanmıştır.¹⁹

Sonuç olarak, daha önce de değindiğimiz “İnanç Özgürlüğü ve Dinî Kurumlar” ile ilgili 1991’de yürürlüğe giren söz konusu kanun, bağımsız Kırgızistan’ın din ve inanç özgürlüğü konusunda attığı ilk ve çok önemli bir adım olmuştur. Yukarıda özetlediğimiz ilgili yasal metinlerden de anlaşıldığı gibi, vatandaşlara dinlerini yaşamak, yaymak, ibadetlerini yerine getirmek, dinî kurumlar oluşturmak, din eğitimi almak, dinlerini öğrenmek ve gerekirse onun için yurt dışına bile gitmek için geniş haklar tanınmıştır.

Ancak şu da bir gerçektir ki, kanunda bazı meseleler yuvarlak ve geniş ifadelerle düzenlendiğinden, belirsiz ve farklı dinî cemaatlerin ve dinî yayınların sayısı artmış, birçok misyoner grup ülkedeki faaliyetlerini rahatça yürütmeye başlamıştır.²⁰ Kanundaki boşluklar, daha sonraki dönemlerde devletin farklı kararlarıyla giderilmeye çalışılmış ve nihayet 2008 yılında yeni “İnanç Özgürlüğü ve Dinî Kurumlar” kanununun hazırlanmasına neden olmuştur.

Devlet organlarının başta Din Komisyonu olmak üzere, dinî kurumlar ve mezheplerle uzun süre devam eden görüşmelerinin ve ortak çalışmalarının sonucu olarak, 31 Aralık 2008 Yılı 282 sayılı yeni “Kırgızistan Cumhuriyeti’nde İnanç Özgürlüğü ve Dinî Kurumlar” ile ilgili kanun kabul edilmiştir. Yeni kanun, toplam 6 bölüm, 30 maddeden oluşmaktadır. Kanunun bizimle alakalı olan kısımlarını şu şekilde ifade etmek mümkündür:

Birinci maddede, kanunun genel ilkeleri ifade edilmiştir. Söz konusu kanun, Kırgız Cumhuriyeti Anayasasına ve Kırgız Cumhuriyeti’nin onayladığı uluslararası sözleşmelere uygun olarak, insana inanç özgürlüğü hakkını sağlamış, dinî faaliyetleri düzenlemiş ve ülkedeki dinî teşkilatların ve yabancı dinî kurumların hukuki durumlarını belirlemiştir. Maddenin 2. bendinde yer alan kanun, “dinle ilgili toplumsal komiteleri kurarak, devletin din işleri orga-

¹⁸ Ubaktılı Cobo, “K.6 Cumhurbaşkanlığının Din Eğitimi Hakkındaki Geçici Kararı”, Erkin Too, Erişim: 14 Kasım 1996, 5.

¹⁹ Bakıt Murzaraimov, Egemenluktun Kiyin Kırgızistandagi Diniy Abal, (Bişkek: BYR, 2018), 15-17

²⁰ Kırgızistan’daki misyoner faaliyetler için bk. Yılmaz, “Kırgızistan’da Misyonerlik ve Din Eğitimi,” 91-128.

202 | Bakıt Murzaraimov- Mustafa Köylü. Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan'da Yaygın Din...

nıyla birlikte, kendi bölgelerinde dinî aşırılığa karşı toplumsal düzeni, manevî güvenliği, toprak bütünlüğünü ve anayasal düzeni korumak için din alanında devlet siyasetini yürüten yerel idari organların haklarını ve görevlerini belirtmektedir” ifadesi ile, eski kanunda yer almayan “dinî aşırılık,” “toprak bütünlüğü” ve “manevî güvenlik” gibi kavramlara yer verilmiştir.²¹

Yeni din kanununun 5. maddesiyle din-devlet ilişkileri düzenlenerek, maddenin 1. bendinde, inanç özgürlüğü konusunda devlet siyasetinin dayandığı temel prensipler zikredilmiştir. Bu prensipler özetle; Kırgız Cumhuriyeti'nin lâik bir devlet olması; dinî kurumların ve din görevlilerinin devlet ve yerel idare organlarının faaliyetlerine müdahale etmesine izin verilmemesi; hiçbir dinin, devletin resmi veya zorunlu din olarak kabul edilmemesi ve dini teşkilatların öğretilerinin vatandaşlar için zorunlu olarak belirlenmemesi; tüm din ve dinî teşkilatların kanun önünde eşit olması; devlet ile dinî teşkilatlar arasındaki ilişkilerin kanun tarafından düzenlenmesi şeklinde belirtilmiştir.

Söz konusu maddenin ikinci yarısında devletin, inanan ve inanmayan vatandaşlar ile dinî kurumların birbirlerine karşılıklı sabırlı ve saygılı olmaları konusunda yardımcı olacağı; dinî fanatizme, aşırılığa ve din düşmanlığına izin vermeyeceği; dinî kurumların veya din görevlilerinin devlete ve yerel idari organlara baskı yapmaları ya da başka din mensuplarını kendi dinine döndürmeye yönelik ısrarcı hareketlerinin; kısaca gücünü ilgili kanundan almayan misyonerlik faaliyetlerinin yasak olduğu belirtilmiştir. Kanunlara aykırı olmadıkça devletin, dinî kurumların faaliyetlerine karışmayacağı, bir dinin diğerleri karşısında üstünlük kazanmasına izin vermeyeceği, dinî kurumların faaliyetlerini ve ateizm propagandasını maddi olarak desteklemeyeceği, ibadet yerlerinde toplantı, miting, seçim öncesi propaganda gibi siyasi anlamda faaliyetlerin yasaklandığı ifade edilmiştir. Misyonerlik hareketinin ve yasadışı misyonerlik faaliyetlerinin kanun koyucu tarafından yasaklanması, yeni din kanununun önemli farklarından biri olmuştur.²²

Kırgızistan'da vatandaşların gönüllü olarak ve yasaların gerektirdiği şekilde, inançlarını yaşamak, ibadet, dinî ayin ve törenleri yapmak, din eğitimi ve müntesiplerini yetiştirmek amacıyla kurdukları birliklerin (dinî dernekler, merkezler, din eğitimi kurumları, camiler, kiliseler, sinagoglar, ibadet evleri, manastırlar vs.) yasal statüsü, kanunun 8. maddesinde “Dinî Kurumlar” başlığında düzenlenmiştir. Bu tür kurumların, Din Komisyonunda kayıt edilmeden faaliyet göstermeleri söz konusu bu maddeyle yasaklanmıştır. Eski din kanunundan önemli şekilde farklı olan hükümler, maddenin 3. 5. ve 6. bentlerinde yer almıştır. Bu hükümlerde, dinî kurumların ülkede sürekli ikamet eden ve yetişkin olan, *en az 200 kişinin (önceden 10 kişi idi)* inisiyatifıyla kurulabileceği; dinî birliklerin, *aynı inancı paylaşan*, içlerinden *birisinin* *ülkede en az 15 yıl* faaliyet göstermesi şartıyla asgari *10 dinî kurumun* birleşmesiyle kurulabileceği; *yönetim merkezi yurt dışında olan veya yönetiminde yabancıların bulunduğu* kurumların “yabancı dinî kurumun temsilcilikleri (misyonları)” olarak adlandırılacağı ve kayıtsız faaliyetlerin yasaklanacağı ifade edilmiştir.²³

Netice itibarıyla, söz konusu Din Kanunu, 1996'da kabul edilen dinî kurumların kayıt altına alınması, misyoner faaliyetlerin ve yabancı dinî temsilciliklerin kayda tabi tutulmaları, din eğitimi ile ilgili geçici kararnamelerdeki hükümler, devletin din konsepti ve Din İşleri Komisyonu hakkında yasal düzenlemelere dair birçok hükmü içermektedir. Kanun, din alanında yeni devlet politikasını, denetim ve kontrol şekillerini belirlemiş, dinî kurumların faaliyet yürütmelerini sağlayan yeni şartları tespit etmiş ve mevcut dinî meselelerle ilgili düzenlemelere farklı boyut kazandırmıştır.

²¹ Bk. “İnanç Özgürlüğü ve Dinî Kurumlar Kanunu (2008)”, 1. bölüm, 1. madde, Bişkek, 2009, 1; Myrzabaev, Mamatbek, *Kırgızistan'da Din-Devlet İlişkileri*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009), 317.

²² Bk. “İnanç Özgürlüğü ve Dinî Kurumlar Kanunu (2008)”, 1. bölüm, 5. madde, 3; Myrzabaev, *Kırgızistan'da Din-Devlet İlişkileri*, 319-320.

²³ Bk. “İnanç Özgürlüğü ve Dinî Kurumlar Kanunu (2008)”, 2. bölüm, 10.-12. madde, 5-8.

Kırgızistan'daki din ve vicdan hürriyetine ve din-devlet ilişkilerine kısaca değindikten sonra, şimdi yaygın din eğitimiyle doğrudan ilgili olan Muftiyat ve dolaylı olarak ilgili olan Din İşleri Devlet Komisyonu hakkında bilgi verebiliriz.

2. KIRGIZİSTAN'DA DİN İŞLERİ DEVLET KOMİSYONU VE MUFTİYAT

Daha önce de belirttiğimiz gibi, bağımsızlığın ilk yıllarında devletin din alanında izlemiş olduğu liberal yaklaşım, ülkede dinî cemaatlerin, misyonerlerin, farklı radikal grupların, çeşitli inançların, kayıtsız ve ruhsatsız olarak faaliyet gösteren dinî kurum, okul ve yabancı dinî temsilciliklerin hızla artmasına neden olmuştur. Bunun farkına varan ve belli ölçüde dinin kontrol edilmesinin gerekliliğini anlayan devlet, bu konuda bazı adımlar atmıştır. Atılan önemli adımlardan birisi, ülkede din alanında faaliyetlerini yürüten veya bunun için dışarıdan gelen tüm dinî cemaatleri, kurumları, kişileri kayda almak, kontrol etmek ve din alanında meydana gelen süreçleri takip etmek için, "Din İşleri Devlet Komisyonu" kurulmuştur. Diğeri ise, Din İşleri Devlet Komisyonu'yla organik bir bağı olan (özerk de olsa) ve daha çok yaygın din eğitimi faaliyetlerini düzenleyen "Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi"dir. Şimdi kısaca bu kurumların yasal boyutunu ve görev alanlarını incelemeye çalışalım.

2.1. Din İşleri Devlet Komisyonu

Din alanında devlet politikasını uygulamak üzere, 4 Mart 1996'da *Kırgız Cumhuriyeti Hükümetin Yapısı ve Kuruluşu Yönünde*" adlı 45 numaralı Cumhurbaşkanlığı kararıyla²⁴ idari bir organ olarak, Hükümet Huzurundaki Din İşleri Devlet Komisyonu kurulmuştur. 21 Ocak 2011 tarihli Cumhurbaşkanlığı kararıyla, Din İşleri Devlet Komisyonu hükümet yapısından alınarak, Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığına bağlı bir kurum haline dönüştürülmüştür.

Kırgız Cumhuriyeti Din İşleri Devlet Komisyonu, Kırgız Cumhuriyeti'nin din alanında devlet politikasının oluşumu ve uygulanması konusunda çalışma yapan ve din alanında devlet organlarının faaliyetlerini koordine eden merkezi organdır. Din Komisyonu, toplumda istikrarı korumak, dinî aşırılığı önlemek, farklı dinlerin müntesipleri arasında karşılıklı hoşgörünün kurulmasını sağlamak, toplumda manevî ve ahlâki temelleri güçlendirmek için çalışmaktadır. Bunun yanı sıra Din Komisyonu, din ve dinî kurumlarla ilgili meselelerde Anayasaya, kanunlara, hükümet ve Cumhurbaşkanlığı kararlarına uyulup uyulmadığını kontrol etmektedir. Bütün bunları gerçekleştirebilmek için komisyon, sürekli din alanında meydana gelen gelişmeleri izlemekte ve analizini yapmakta, kurumlar arası işbirliğini yürütmekte ve devlet organlarıyla faaliyetleri koordine etmektedir. Ayrıca ülkedeki mevcut dinî durum ve dinle ilgili kanunların uygulanması konusunda, vatandaşları ve toplumu aydınlatma işine büyük önem vermektedir.²⁵

Din Komisyonunun, amaç ve görevlerini yerine getirebilmek için uyguladığı işlevler, tüzüğün 8. maddesinde açıklanmaktadır. Maddeye göre bu işlevler kısaca şunlardan ibarettir:

Din Komisyonunun politikasının uygulanması: İnanç ve vicdan özgürlüğüne, din ve dinî kurumlarla ilgili konulara ilişkin düzenlemelerin ve yasa taslaklarının işlenmesi ve sunulması; ülkede ve diğer ülkelerdeki dinî durumun izlenmesi ve analizin yapılması; devlet organlarıyla dinî kurumlar arasındaki etkileşim konusunda uluslararası deneyimin incelenmesi; din alanında yabancı ülkelerin yasalarının incelenmesi ve oradaki benzer devlet kurumları ile işbirliğinin sağlanması; dinî aşırılığın ve terörizmin yayılmasını önlemek ve mücadele etmek için devlet programlarının geliştirilmesine iştirak edilmesinin sağlanması; din komisyonunda kaydı bulunmayan dinî kurumların, yabancı temsilciliklerin, misyonerlerin ve diğer dinî grupların ülkede yürüttükleri faaliyetlerinin incelenmesi ve analizinin yapılması.

²⁴ "O strukture i sostave Pravitelstva Kirgizskoy Respubliki."

²⁵ Ömürzak Mamayusupov, *O monitoringe deyatelnosti gosudarstvennih organov v realizatsii religioz-nih prav i svobod, Oş: Gosudarstvennaya kommissiya pri pravitelstve Kirgizskoy Respubliki po delam religii* (Bishkek: 2004), 24.

204 | Bakıt Murzaraimov- Mustafa Köylü. Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan'da Yaygın Din...

Dinî alanın düzenlenmesi: Ülkeye dinî faaliyet amacıyla gelen yabancı dinî temsilcilerin ve misyonerlerin, dinî kurumların, binaların (camiler, kiliseler, ibadet evleri vb.) ve din eğitimi kurumlarının kayıtlarının oluşturulması; devlet ve yargı organlarının resmi istekleri üzerine uzman görüşlerin, önerilerin ve tavsiyelerin sunulması; dinî kurumlara, yabancı vatandaşlara, devlet organlarıyla ilişki kurmaları konusunda yardım edilmesi; din eğitimi için yurt dışına giden vatandaşlara ve dinle ilgili meselelerde yerel yönetim organlarına metodolojik tavsiyeler verilmesi.

Kontrol, koordinasyon ve izleme faaliyeti: Dinî radikalizmi²⁶ önlemek için uluslararası kuruluşlar ve yabancı ülkelerin ilgili kurumları ile etkileşim ve bilgi alışverişinde bulunulması; tüm dinî kurumların, misyonerlerin ve din eğitimi kurumlarının mevzuatına uyup uymadıklarının denetlenmesi; dinî kurumların kendi faaliyetleri hakkındaki yıllık raporların analizi; ülkedeki dinî durum ve dinî kurumların faaliyetleriyle ilgili Cumhurbaşkanının bilgilendirilmesi; toplumun sosyal sorunlarının çözümüne yardımcı olmak için dinî kuruluşlar ile ortak çalışmaların yapılması; yürüttükleri faaliyetleriyle vatandaşların ahlâk ve sağlıklarına zarar veren, mevcut yasaları çiğneyen, resmi kayıt yaptırmaktan kaçınan tüm dinî grupların, kurumların ve misyonerlerin faaliyetlerinin yasaklanması veya durdurulması için mahkemeye başvurulması.

Destek faaliyeti: Yasadışı faaliyet yürüten dinî kurumlar ile dinî üstünlük, kin ve düşmanlık gibi konularda propagandanın yasaklığı hakkında vatandaşları medya aracılığıyla bilgilendirmek; çocukların dinî eğitim ve öğretimiyle meşgul olan eğitim kurumlarına ve ebeveynlere bilgi vermek ve rehberlikte bulunmak; din komisyonunun yetkisi dâhilinde vatandaşların önerilerini, talep ve şikâyetlerini dikkate almak; dinî kurumlarla ilgili bir veri tabanı oluşturmak ve bilgisel malzemeleri yayınlamak; mevzuatın gerektirdiği diğer işlevleri yerine getirmek.²⁷

Görüldüğü gibi, Din Komisyonunun görev ve fonksiyonları, sadece devletin din politikasını uygulamaktan, din alanını düzenlemekten, koordine etmekten ve denetlemekten ibaret değildir. Ayrıca bu alana destek olmak, güncel sorunları çözmeye tüm dinî kurumlarla işbirliği yapmak, vatandaşları dini konuda aydınlatacak ve bilgilendirecek faaliyetlerde bulunmak, konferanslar, seminerler ve toplantılar düzenlemek, yasalara aykırı olmayan din eğitimine katkıda bulunmak da Komisyonun görevleri arasındadır. Yine her ne kadar yaygın din eğitimi doğrudan katkı sağlamasa da, Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi'yle de işbirliği yaparak, camileri kayıt altına almak suretiyle halkın dini konularda doğru bir şekilde aydınlatılmasına katkı sağlamaktadır.

2.2. Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi (Muftiyat)

Ülkede Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi'nin (KMDİ) yerini ve rolünü daha iyi anlayabilmek için kısaca ülkede mevcut olan dini kurum ve kuruluşlara bakmakta fayda vardır. Daha önce de belirtildiği gibi, Kırgız Cumhuriyeti Yüksek Konseyi'nin 16 Aralık 1991'de "Vicdan Özgürlüğü ve Dini Kuruluşlar Hakkında Kanun"un çıkarılmasıyla birlikte, Kırgızistan'da dini gruplar açıktan örgütlenmeye başlamış ve gün geçtikçe sayıları artmıştır. 1 Kasım 2014 tarihi itibarıyla, Kırgız Cumhuriyeti Din İşleri Komisyonu verilerine göre toplam 2582 dini grup kaydedilmiştir.²⁸ Bu verilere göre ülkedeki dini grupların % 85'ini Müslümanlar, % 14'ünü Hıristiyanlar, % 0,5'ini Yeni Dini Hareketler, % 0,03'ünü de Yahudiler ve Budistler oluşturmaktadır.²⁹

²⁶ Moldaliyev, *İslam i politika, politizatsiya İslama ili İslamizatsiya politiki*, 41-48.

²⁷ Bk. "Din İşleri Devlet Komisyonu Tüzüğü", 8. madde, 2.

²⁸ Bk. Mustafa Köylü, "Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri ve Problemleri", Araştırma Projesi Raporu, (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, 2018), KTMU-BAP-2018.SBE.01, 29.

²⁹ Azattık Unalgısı, Erişim: 25 Ocak 2019, <https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan-religion-sect/24906062.html>; Kırgız Respublikasının Madaniyat Cana Turizm Ministerligi, Erişim: 25 Ocak 2019, <http://aimakpress.kg>.

Bağımsızlık sonrasında her konuda olduğu gibi, din işleri konusunda da her cumhuriyet, milli idaresini hâkim kılmayı başarmıştır. Yaklaşık 50 yıl kadar Taşkent idaresine Kırgızistan Müslümanları Kazıyatı olarak bağlı kaldıktan sonra, Kazıyat 1993'te kendi idaresinin bağımsızlığını açıklayarak, "Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi" (Muftiyat) adını almıştır.³⁰ Ancak Muftiyat'ın Adalet Bakanlığı tarafından onaylanarak resmîyetini ve tüzel kişiliğini kazanması 21.01.1997'de gerçekleşmiştir.

Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi (KMDİ), ülke sınırları içinde, İslam'la ilgili tüm dini kurumları, faaliyet yürüten din eğitimi merkezlerini, camileri, cemaatleri ve tüm ülke Müslümanlarını bir araya getiren bir kurumdur. KMDİ'nin esas görev ve amaçları arasında, ülke içinde Müslümanların birlik ve beraberliğini sağlamak; onların menfaatleri için çalışmak; din konusunda çıkan sorunları çözmek; fetvalar vermek; Müslümanların dini ve manevi ihtiyaçlarını karşılamak; dini kurumları, eğitim kurumlarını, mescitleri ve cemaatleri koordine etmek; imamlara kurslar düzenlemek; dini yayınları ve kitapları tercüme etmek, dağıtımını yapmak ve onları kontrol etmek; hac ve umre işlerini organize etmek; mescit ve camilerin inşasını koordine etmek; yabancı ülkelerdeki dini merkezlerle işbirliği yapmak; hayır ve yardım işlerini ifa etmek ve düzenlemek gibi hizmetler yer almaktadır.³¹ Halk arasında "Muftiyat" olarak adlandırılan idarenin başkanı, "Hz. Mufti" olarak anılır ve aynı zamanda ülke Müslümanlarının dini lideridir.

KMDİ, çeşitli bölümlerden oluşmaktadır. Bu bölümleri ve görevlerini şu şekilde özetleyebiliriz:

Fetva Bölümü: Dini meselelerle ilgili fetva vermek, günlük hayatta halk arasında oluşan ihtilaflara açıklık getirmek, İslami konuda yazılmış kitap ve dergileri değerlendirmek, dini takvimi kontrol etmek vs. bu bölümün görevleri arasında yer almaktadır.

Dış İlişkiler Bölümü: Farklı kurumlar ve ülkelerle işbirliği yapmaktan sorumlu bölümdür.

Hukuk Bölümü: KMDİ faaliyetlerinin hukuki boyutunu koordine eden ve yetkili devlet organlarıyla da etkileşim içinde bulunan bölümdür.

Davet Bölümü: Bu bölüm, ülkede halk arasında din adına davet ve tebliğ hizmetini yürüten cemaatlerin faaliyetlerini kontrol etmekten sorumludur.

Hac Bölümü: Ülke Müslümanlarının hac ibadetini yerine getirebilmeleri için, baştan sonuna kadar tüm organizasyon işlerinden sorumlu olan bölümdür.

Gençlerle Çalışma Bölümü: Gençlere ve bayanlara yönelik seminerler, çalıştaylar ve dini kitaplar hazırlamaktan sorumlu bölümdür.

Eğitim Bölümü: Bu bölüm, KMDİ'ne bağlı olan cami ve mescit gibi mabetler ile, Kur'an kursları, medreseler, enstitüler ve İslam Üniversitesi gibi din eğitimi kurumlarının eğitim-öğretim işlerini koordine etmekten sorumludur. Bu bölümün en önemli görevlerinden birisi de, imamlara yönelik kurslar düzenlemektir.

Basın ve Yayın Bölümü: Bu bölüm, KMDİ'nin tüm basın ve yayın faaliyetlerini yürüterek, yaygın din eğitimi alanında mevcut ihtiyacı karşılamaya çalışmaktadır. Bu alanda yapılan çeşitli yayınlar yanında Muftiyat'ın resmi gazetesi olan "İslam Madaniyatı" gazetesini örnek olarak verebiliriz.

Mescitler ve Kuruluş Bölümü: Bu bölüm, Muftiyat'a ait olan tüm kuruluş işlerini; mescit, medrese vs. inşaatını kontrol eder, inşaat esnasında resmîyetin gerektirdiği izin belgelerini devletten alır ve inşaatı bitmiş olan yapıların tescilini yaptırır.

³⁰ Büyükalaca, *Kırgızistan'da Din Eğitimi ve Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi*, 135.

³¹ Büyükalaca, *Kırgızistan'da Din Eğitimi*, 140-141; Hidayet Aydar, *Kırgızistan'da Din Eğitimi ve Araştırma İlahiyat Fakültesi*, (Bişkek, 2009), 88-89.

206 | Bakıt Murzaraimov- Mustafa Köylü. Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan'da Yaygın Din...

İdarede Hz. Muftı'den sonra dini açıdan ikinci sırada gelen yöneticiler kazılardır. KMDİ'nin ülke bölgelerindeki temsilcilikleri Kazıyatlardır. Bunlar, ülke genelinde İslam öğretilerinin yaşanmasını sağlamak ve ülke Müslümanları arasında birlik ve beraberliği temin etmek için kurulmuşlardır. 20 Nisan 2003 tarihinde gerçekleştirilmiş olan Kırgızistan Müslümanları 2. Kurultayı'nda alınmış olan karara göre, Kazıyatların sayısı, ülkede mevcut olan yedi bölgede birer tane ve iki büyük şehirde (Bişkek ve Oş'ta) birer tane daha olmak üzere toplam dokuza çıkarılmıştır.³² Burada şu hususu da belirtmek gerekir ki, bölgelerde faaliyet gösteren cami ve mescitler ile diğer dini eğitim kurumları buldukları yerdeki Kazıyatlara ve merkez olarak da Muftiyat'a bağlıdır.

KMDİ'nin devamlı bir gelir kaynağının olmaması ve idarenin de dini hizmetleri yürütmesi için farklı yollara başvurması çeşitli tepkilere neden olmaktadır. Zira KMDİ'nin yurt içinden ve yurt dışından farklı kişi ve kurumlardan yardım alması, idarenin yürüttüğü siyaseti de etkilemektedir. Nitekim halk arasında KMDİ'nin Müslümanlar için değil, bağışta bulunan kişi ve kurumların çıkarları için çalıştığı şeklinde bir kanaat oluşmaktadır.³³

Bütün bu maddi sıkıntı ve yetersizliklere rağmen KMDİ hizmetlerini farklı alanlarda yürütmeye devam etmektedir. Bunları iki temel alana ayırabiliriz: Dini Hayat ve Din Eğitimi: Dini hayat alanında yürütülen faaliyetler, namaz, oruç, zekât, sadaka-fitne ve hac ibadetleri ile cenaze hizmetlerini, ayrıca 92 eğitim kurumu ve 8.000 öğrencisiyle mescit, medrese ve Kur'an Kurslarını kapsamaktadır.³⁴ Din Eğitimi alanındaki faaliyetler ise, mescitlerdeki hutbe ve vazaları, mescit dışındaki seminerleri, konferansları, radyo-televizyon programları ile basın yayın ve davetçi cemaatlerin aracılığıyla yürütülen diğer yaygın din eğitimi alanındaki faaliyetleri ihtiva etmektedir.³⁵

3. YAYGIN DİN EĞİTİMİNİN MERKEZİ KONUMU OLARAK CAMİLER

Diğer İslam ülkelerinde olduğu gibi Kırgızistan'da da yaygın din eğitimi deyince ilk akla gelen yer, cami ve mescitlerdir. İnsanların büyük çoğunluğu, din eğitimi ihtiyacını medrese ve camilerden karşılamaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bağımsızlık sonrasında ülkede cami ve mescit sayısında hızlı bir artış yaşanmıştır. Kırgızistan'da 2018 yılı itibarıyla 2838 cami bulunmakta olup, bu camilerin çoğunluğu da ülkenin Güney bölgesinde yer almaktadır. Bu camilerden 2457'si (%86,6'sı) ilgili makamlar tarafından kayda alınmış durumdadır. Diğer camiler ise, henüz kayıt altına alınmamıştır. Ülkedeki cami ve mescit sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: 2018 Yılı İtibarıyla Ülkedeki Cami ve Mescit Sayısı³⁶

Bölgeler	Bişkek	Çüy	Narın	Isık-Köl	Talas	Oş Bölgesi	Oş Şehri	Calalabad	Batken	Toplam
Cami Sayısı	61	394	150	184	139	839	64	632	375	2838
Kayıtlı Olanlar	34	272	110	133	133	763	64	593	355	2457
Kayıtsız Olanlar	27	122	40	51	6	76	0	39	20	381
Mescitler	40	76	38	74	22	23	20	184	44	521

³² Muratali Cumanov, *Ölkübüzdөгү İslâm Colu*, (Bişkek: 2009), 31-32.

³³ Bu durumu 2018 yılında yaptığımız "Kırgızistan'daki Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlikleri ve Sorunları," adlı proje esnasında gezdiğimiz yerlerde gözlemledik.

³⁴ Kırgızistan Muftiyatı, "Kırgızistan Müslümanlarının Din Başkarmalığı", Erişim: 25 Ocak 2019, <https://muftiyat.kg/maalyamat/>.

³⁵ KMDİ'nin eğitim faaliyetleri konusunda geniş bilgi için bk. Aydar, *Kırgızistan'da Din Eğitimi*, 123-150.

³⁶ Kırgızistan Muftiyatı, "Kırgızistan Müslümanlarının Din Başkarmalığı", Erişim: 25 Ocak 2019, <https://muftiyat.kg/maalyamat/>.

Kaynak: Mustafa Köylü, "Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri ve Problemleri", Araştırma Projesi Raporu, (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, 2018), KTMU-BAP-2018.SBE.01, 29

Son zamanlarda Said Bayumi gibi iş adamları tarafından yurtdışından gelen insanların yardımlarıyla inşa edilen camilerin sayısı da artmıştır. Hemen her köyde en az bir cami vardır. Said Bayumi'nin başkanlığını yaptığı vakıf, %30 yerel destek şartıyla camiler yapmaktadır. Bu camiler yanında birisi Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi kampusundaki Satuk Buğra Han Cami (2016), diğeri de Türkiye Diyanet Vakfı tarafından Bişkek şehir merkezinde 2018 yılında açılan İmam Serahsi Camisi olmak üzere iki büyük cami de bulunmaktadır. İmam Serahsi Camii, Orta Asya'nın en büyük camisi sıfatını taşımaktadır. Ancak Kırgızistan'daki camiler, genellikle tek katlı olarak namaz kılınacak büyük mekân ve avludan oluşmaktadır. Camilerin avlusunda yapılan birkaç küçük odada günün belli vakitlerinde veya belli dönemlerde çocuklara ve gençlere Kur'an ve temel dini bilgiler öğretilmektedir. Küçük odalarda yapılan bu eğitim şekline "hücre eğitimi" de denilmektedir.³⁷ Sovyetler döneminde olduğu gibi, bağımsızlık sonrasında da tamamen geleneksel tarzda bir dinî eğitim uygulanmaktadır.

Kırgızistan Anayasasında din-devlet ilişkisi, dinin devlet işlerinden ayrı tutulması ilkesine dayandırılmış; bunun uygulanma biçimi olarak dini konulardaki teşkilatlanmalar cemaatlere bırakılmış ve dinî teşkilatlar da kendi faaliyetlerini sürdürebilmelerini sağlamak için, ticari faaliyette bulunma hakkına sahip kılındığından, dini kurumlar devletten herhangi bir maddi destek alamamaktadırlar. Muftiyatın en önemli gelir kaynaklarından birisi, camilerden toplanan yardımlarla, hacca giden hacıların yapmış oldukları bağışlardır. Bu nedenle KMDİ yeni cami ve mescitlerin inşasını, medreselerde, enstitülerde ve üniversitede çalışan hoca ve personelin maaşları ile diğer masrafları kendi imkânları ile ve bir de yurt içinden ve yurt dışından gelen bağışlarla karşılamaktadır.³⁸ Tabi bu durum, KMDİ'nin maddi açıdan sıkıntı çekmesine, dini hizmetlerin bazı konularda yetersiz kalmasına ve gerektiği şekilde yerine getirilememesine neden olmaktadır.

Camilerde görev yapan din görevlileri konusuna gelince, bu konuda henüz sistemli bir yapıdan bahsetmek mümkün değildir. Ülkede imamlar genellikle, medrese mezunu olduklarından, mesleki bilgi düzeyleri oldukça düşüktür. Zira medreselere baktığımızda bu eğitim kurumlarının gerekli mali kaynaklarının yeterli olmaması ve yüksek düzeyde eğitim verecek kapasitede bilgi ve beceriye sahip elemanlarının bulunmaması, çağdaş şartlara uygun olarak dini konuların öğretiminde adapte olamamaya ve eğitim düzeyinin kalitesinin düşmesine neden olmaktadır. Müftülük bu sorunu çözmek için ya yurtdışına öğrenci göndermekle ya da kısa süreli hizmet içi eğitim vermekle yetinmektedir.³⁹

İmamlarla ilgili diğer önemli bir sorun da, imamların atanmasında izlenen usul konusudur. Zira imamların atanmasında belli bir ölçüt bulunmamaktadır. İmamları müftülük atamakta, sadece cemaat tarafından seçilen imamları tanımaktadır. İmamlar müftülükten ya da devletten her hangi bir maaş alamadıkları gibi onların her hangi bir sosyal güvenceleri de yoktur. Ya gönüllülük esasına göre çalışmaktadırlar ya da gelirlerini cemaat ödemektedir. Cenaze, nikâh ve diğer merasimlere davet edilen imamlara halk belli bir ücret ödemektedir.⁴⁰ Her ne kadar 2014 yılında oluşturulan İman Vakfı aracılığıyla belli şartları taşıyan ve belli sınavları geçen imamlara belli bir miktarda maaş (5,000 som) bağlanmışsa da artık bu maaş da ödenmemektedir.⁴¹

Cami ve mescitlerde iki türlü eğitimden bahsedilebilir. Bunlardan birincisi, "moldo" adıyla bilinen din adamlarının başına topladığı öğrencilere belli bir programa bağlı kalmadan,

³⁷ Akramova, *Din Eğitiminin Genel Eğitim İçindeki Yeri*, 106.

³⁸ Yusubov, *Kırgızistan'da Din Eğitimi*, 80.

³⁹ Köylü, "Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri ve Problemleri", 13.

⁴⁰ Köylü, "Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri ve Problemleri" 30.

⁴¹ 5000 som yaklaşık 72 dolara tekabül etmektedir.

208 | Bakıt Murzaraimov- Mustafa Köylü. Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan'da Yaygın Din...

daha çok kendi bildiklerini öğretmeye çalışması şeklindeki eğitimidir. Bu moldoların bazıları Arap ülkelerinde veya Pakistan'da belli bir eğitim görmüş olsalar bile çoğunluk, doğru dürüst bir eğitimden yoksundur ve bu nedenle Kur'an'ı bile doğru bir şekilde okuyamamaktadırlar. Ayrıca bunların pedagojik ve dini bilgileri de oldukça az ve eğitim tecrübeleri de yetersizdir.⁴²

Cami ve mescitlerdeki ikinci eğitim şekli ise, hutbe ve vaazlar yoluyla yapılan eğitim şeklindedir. Ancak Kırgızistan'da hutbe usulüyle etkili bir din eğitiminin yapıldığını söylemek oldukça güçtür. Nedeni ise, hutbenin verilmiş şekli buna imkân tanımamaktadır. Zira ülkede neredeyse çoğu camilerde hutbeler tamamen Arapça okunduğu için, imam ile cemaat arasında etkili bir iletişim kurulamamaktadır. Oysa vaaz ve hutbenin Cuma namazı içindeki yeri; halkın din eğitimi ve sosyalleşmesi açısından taşıdığı önem oldukça büyüktür.

Hutbenin yanı sıra, camilerde yapılan en önemli din eğitimi faaliyetlerinden birisi de yapılan vaazlardır. Gayesi açısından bakıldığında vaaz, ibret ve öğüt yoluyla cemaati eğitme yöntemidir. Kırgızistan halkı vaaz yerine genelde "mesele" kavramını kullanmaktadır. Kırgızistan'ın günününde Özbek din görevlilerinin çoğunlukta olması ve dini literatürün çoğunluğunun da Özbekçe yazılması nedeniyle vaazlar, genelde Özbek Türkçesiyle yapılmaktadır. Kırgız asıllı din görevlileri de vaazlarında ya tamamen Özbekçeyi kullanmakta ya da Kırgız Türkçesinin içerisine Özbekçe kavramlar katmaktadırlar. Kuzey Kırgızistan'da ise vaazlar genellikle Kırgızca yapılmaktadır.

Teorik olarak bakıldığında, vaazların yaygın din eğitimi açısından önemi büyüktür. Zira camiye her yaşta insan bir şeyler öğrenmek için gönüllü olarak gelmektedir. Gelen insanlar bir bakıma eğitim alma konusunda hazır bulunuşluk safhasında sayılabilirler. O yüzden de etkili bir vaazın son derece verimli olabileceği söylenebilir. Ancak meseleye pratik açıdan bakıldığında, birtakım eksikliklerden ve metod yanlışlığından dolayı vaazdan yeterince faydalanılmadığı görülmektedir. Bu konudaki literatüre baktığımızda bunun nedenleri olarak da şunlar ileri sürülmektedir: Din görevlilerinin yeterli eğitim almamış olması; kaynak eksikliği; yanlışlarla ve hurafelerle dolu kitaplardan yararlanılması.⁴³

Anılan nedenlerle camilerdeki yaygın din eğitimiyle ilgili en önemli sorunlardan bir tanesi, ülkede yerli din adamları tarafından halkın kültürü, örf ve adetleri, gelenek ve görenekleri dikkate alınarak hazırlanmış örnek vaaz ve hutbe kitaplarının olmamasıdır. Konunun daha iyi anlaşılması için Kırgızistan'da din görevlileri tarafından vaazlarda en çok kullanılan kaynakları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Dürratü'n Nasihîn (Nasihât Durdonalari): Bu eser 18. Yüzyıl âlimlerinden biri olarak tanınan Hopalı Osman Efendi (ö. 1826) tarafından kaleme alınan bir vaaz kitabıdır. Eser 75 konu üzerine hazırlanmıştır. Konular, Kur'an-ı Kerim'in usulüne göre tertip edilmiştir. Genel olarak, seçilen ayetlerin tefsirinden sonra, yerine göre, ayetin nüzul sebebine, konuyla ilgili hadislerle ve kıssalara, bazen de şiirlere yer verilmiştir. Bu eser kısaltılmış şekliyle Narmammed Mirza tarafından "Nasihât Durdonalari" adıyla Özbekçeye aktarılmış, ancak bu tercümede eserin müellifi Muhammed Salim ibn Muhammed Rahim Buhari olarak gözükmektedir. Bu eser, cami imamlarının konuşmalarında en çok başvurdukları bir vaaz kitabıdır.⁴⁴ Eserde pek çok uydurma rivayet ve hurafeler yer almaktadır.

Hadis ve Hayot: Günümüzde Özbekistan'ın önde gelen din adamı Muhammed Sadık Muhammed Yusuf'un kaleme aldığı bu eser, seçme hadisler türündendir. Bu eser Özbekçe kaleme alınmış, ilk usul kitabı niteliğini de taşımaktadır. Önsözünde müellif, bu eserin 35 cilt tutacağını söylemekte ise de eserin sadece ilk iki cildi yayınlanabilmiştir.

Mükâşefetü'l Kulûb: Ebu Hamid Muhammed b. Ahmed el-Gazali'nin yazdığı bu eser de Özbek Türkçesine aynı adla çevrilmiş ve 2000 yılında Taşkent'te yayınlanmıştır. Bu eser daha çok ahlak ve tasavvuf ağırlıklı hadisleri içermektedir.

⁴² Aydar, *Kırgızistan'da Din Eğitimi*, 147. Daha geniş bilgi için bk. Yusubov, *Kırgızistan'da Din Eğitimi*, 153 vd.

⁴³ Büyükalaca, *Kırgızistan'da Din Eğitimi*, 204-205.

⁴⁴ Yusubov, *Kırgızistan'da Din Eğitimi*, 156-157.

Tenbihu'l Gafilin (Gaflatdan Uygoniş): Nasr b. Muhammed Ebu'l-Leys es-Semarakandi'nin (ö. 983) kaleme aldığı bu eser de vaazlarda sıkça başvurulan kaynaklardan birisidir. Müellif, hadisleri genellikle senediyle beraber zikretmiştir. Sahabe ve tabiun sözleri, zahid ve ariflerden nakillerle konuyu izah etmiş, daha sonra da tavsiyelerini dile getirmiştir. Bu eser de Özbekçeye çevrilmiş ve "Gaflatdan Uygoniş" adıyla yayınlanmıştır.⁴⁵

Ayrıca burada tüm camilerde Tebliğ Cemaati'nin okuduğu "*Seçme Hadisler,*" "*Hayatü's-Sahabe,*" "*Fazail Amal*" ve "*Fazail Sakada*" adlı kitapları da eklemememiz gerekir.

Bütün bu olumsuz şartlara rağmen, Kırgız halkının eğitim, kültür, ibadet ve ahlak yönünden bilgilenmesinde cami ve mescitlerin büyük önemi vardır. Zira ülkede henüz örgün eğitim kurumlarında din öğretimi yapılmadığından, halkın genel olarak dinini öğrenebileceği yegâne yer camiler olmaktadır. Ayrıca cami cemaatinin büyük çoğunluğunu gençler oluşturmaktadır. Tüm bunları dikkate aldığımızda, ülkede camilerin ne kadar önemli yaygın din eğitimi merkezleri olduğunu söyleyebiliriz.

SONUÇ

Diğer Türk boylarıyla karşılaştırıldığında Kırgızların oldukça geç bir dönemde Müslüman oldukları görülmektedir. İşte bir taraftan köklü bir İslami bilgi ve kültüre sahip olamamaları, bir taraftan da 70 yılı aşkın Sovyetler Birliği'nin yönetimi altında yaşamaları nedeniyle, Kırgızistan'da İslam, tam anlamıyla kök salamamıştır. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen, Kırgızlar Sovyet döneminde dini inanç ve pratiklerini korumaya çalışmışlar, bağımsızlık sonrasında ise yasal olarak devreye giren din ve vicdan hürriyeti kapsamında hızlı bir dindarlaşma süreci yaşamışlardır.

Ancak bu dönemde halkın içinden çok sayıda bakşılar (cinciler) ve falcular dediğimiz insanların ortaya çıktığı görülmektedir. Manevi anlamda boşluk içinde kalan insanların bu bakışı ve falcılara gittikleri ve dinlerini onlardan öğrendikleri bile görülmüştür. Ayrıca Batıdan gelen misyonerler de yoğun bir şekilde Hıristiyanlığı yaymaya çalışmışlardır. Bu durumda insanların bir kısmı, eski gelenek diye değer verdikleri bakşılara inanmış, bir kısmı da Batılı misyonerlerin tuzağına düşmüş, bir kısmı ise hala ateizm ideolojisinde devam etmektedir.

Ülkede bu olumsuzluklar yaşanırken, bir olumsuzluk da Müslüman ülkelerden gelmiştir. Kırgızlar arasında eskiden kalan bir anlayışa göre, birkaç kelime Arapça bilen veya Arapça okuyabilen bir kişi âlim olarak görülmüş ve saygı görmüştür. Bu anlayışın bir sonucu olarak 1991-93 senelerinde Arap ülkelerinden gelen her Arap, gerçek Müslüman ve gerçek âlim olarak görülmüş ve halkın önemli bir kısmı onlara inanmıştır. İşte bu dönemde ülkeye Vahhabilik, Selefilik ve Hizbu't-Tahrir gibi aşırı dini görüşler girmiştir. Kırgızistan'daki dini oluşumun diğer bir yolu da Kırgızistan'dan diğer İslam ülkelerine giden öğrenciler tarafından gerçekleştirilmiştir. 1991 senesinde kabul edilen Anayasa, herkese kendi inancını istediği şekilde ve istediği yerden öğrenebilme özgürlüğü getirmiştir. Bunun sonucu olarak pek çok insan, Arap ülkelerine, Pakistan ve Türkiye'ye gitmiştir.

Arap ülkelerine gidip dini eğitim alanların çoğu geriye ya Vahhabi ya da Selefi fikirli olarak geri dönmüştür. Pakistan'a gidip din eğitimi alıp gelenlerin çoğu ise ülkeye Tebliğ Cemaatinin üyesi olarak dönmüştür. Mısır'a gidenlerin hemen hemen hepsi, Mısır'daki Fethullah Gülen cemaatinin (FETÖ) etkisinde kalmıştır. Türkiye'ye giden öğrenciler ise, devletin resmi kurumu olan Diyanet Vakfı'nca veya Diyanet İşleri Başkanlığı'nca götürülmüş ve hiçbir cemaat etkisi olmadan devletin kabul ettiği plan ve program çerçevesinde eğitim almıştır.

İşte devlet yöneticileri tüm bu olumsuzluklardan kurtulmak için, Din İşleri Devlet Komisyonunu kurarak, nispeten din işlerini kontrol altına almaya çalışmaktadır. Ülkedeki din işleri ise, büyük ölçüde KMDİ tarafından deruhte edilmektedir. Ülkedeki camilerin yapımı, işleyişi, imamların atanması ve halkın dini konularda aydınlatılması görevi de büyük ölçüde

⁴⁵ Geniş bilgi için bk. Artıkbaev, *Kırgızistan'daki Camilerde İmamların Vaazlarında Kullandıkları Hadislerin Hadis İlmî Açısından Değerlendirilmesi (Oş Örneği)*, 38-39.

210 | Bakıt Murzaraimov- Mustafa Köylü. Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan'da Yaygın Din...

KMDİ tarafından yerine getirilmektedir. Ülkede hem cami sayısı hem de cemaat sayısı hızla artmaktadır. Ancak camilerde istenilen düzeyde bir din eğitiminin verildiğini söylemek de pek mümkün değildir. Bunun pek çok nedeni vardır. Bunlar arasında, devletin din işlerine karışmaması, yeterli ve nitelikli din görevlilerinin olmaması, camilerin farklı ülke ve anlayışlara bağlı kişiler tarafından inşa edilmesi ve akabinde kendi anlayışlarını yansıtan kişilerin imam olarak atanmasının istenmesi, hutbe ve vaazların yeteri kadar işlevsel olmaması, dini alanda yeterli materyale sahip olunamama gibi nedenler zikredilebilir.

Makalemizin önemli bir kısmını oluşturan camilere gelince, daha nitelikli ve kaliteli din hizmetleri sunabilmek için şu önerileri sunabiliriz:

Din hizmetlerindeki dağınıklığı ve düzensizliği ortadan kaldırarak daha nitelikli bir din hizmeti sunabilmek için, din hizmetlerinin devlet kontrolünde yürütülmesi gerekir. Bunun için de başta Muftiyat, yeniden oluşturularak devletin kontrolünde bir kurum haline getirilmelidir. Böyle bir uygulama laiklik ilkesine ters düşmediği gibi, sosyal devlet ilkesine de uygun bir durumdur. Zira nüfusun büyük bir kısmı (% 85) Müslüman'dır. Dolayısıyla Müslüman halkın güvenlik, sağlık, eğitim gibi bu ihtiyaçları da devlet tarafından doğru bir şekilde karşılanmalıdır.

Camilerde görev yapan din görevlileri de devlet memuru olarak istihdam edilmelidir. Bu bağlamda din görevlilerinin maaşları devlet tarafından karşılanarak, diğer devlet görevlilerinde olduğu gibi, imamlara da sağlık ve emeklilik gibi her türlü hak sağlanmalıdır. Din görevlileri halkın yardımına muhtaç bırakılmamalıdır.

Din görevlilerinin atanması konusunda belirli standartların getirilmesi gerekir. Bu önemli işi sadece birkaç kişinin inisiyatifine bırakmak doğru değildir. Buradaki esas olan, görev yapacak kişilerin hangi cemaat ya da gruba dâhil olduğu değil, meslekteki liyakati olmasıdır.

Din görevlileri için bir mesleki yeterlik standardı geliştirilmelidir. Zira farklı kurumlardan mezun olan ya da okuyan kişiler, din görevlisi olarak atanabilmektedirler. Ancak bu eğitim kurumlarında da standart bir eğitim şekli olmadığından, hangi din görevlisinin bilgi düzeyinin ne olduğu da bilinmemektedir. Sonuçta bu durum da din hizmetlerindeki verimliliği düşürmektedir.

Cami inşası konusuna da belli bir düzen verilmelidir. Bu mimari açıdan olduğu gibi, camiye inşa eden şahıslar ve ülkeler açısından da dikkate alınması gereken önemli bir konudur. Zira camiye inşa eden şahıslar, bu hizmete karşılık kendi görüşlerinden olan kişilerin orada görev yapmalarını isteyerek, ülkede dini açıdan farklı cemaat ve grupların oluşmasına zemin hazırlamaktadırlar.

Bize göre bu noktada yapılması gereken en makul iş, devletin ülkedeki nüfusun dini yapısını da dikkate alarak, çatışmacı laiklikten vazgeçip uzlaşmacı laiklik ilkesine geçerek, din-devlet ilişkilerini yeniden düzenleyip, halkın dini ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktır. Bu yapıldığı takdirde, hem ülkedeki birtakım zararlı dini akımların önüne geçilmiş olacak, hem halk doğru ve yeterli bir şekilde dinini öğrenmiş olacak, hem de daha önemlisi, ülkenin birliği ve beraberliği sağlanmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akramova, Dilaram. *Din Eğitiminin Genel Eğitim İçindeki Yeri ve Kırgızistan'daki Durum*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2000.
- Akramova, Dilaram. *Kırgızistan'da Orto Mekteplerdeki "Adep Sabagı" Dersinde Din Eğitimi İle İlgili Amaçların Gerçekleşme Düzeyi (Oş Örneği)*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.
- Artıkbaev, Kudrat. *Kırgızistan'daki Camilerde İmamların Vaazlarında Kullandıkları Hadislerin Hadis İlmî Açısından Değerlendirilmesi (Oş Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003.
- Aydar, Hidayet. *Kırgızistan'da Din Eğitimi ve Araştırma İlahiyat Fakültesi*. Bişkek: 2009.

- Azattık Unalgısı. Erişim: 25 Ocak 2019. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_sect/24906062.html.
- Büyükalaca, Orhan Nadir. *Kırgızistan'da Din Eğitimi ve Kırgızistan Müslümanları Dinî İdaresi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003.
- Cebeci, Suat. "Kırgızistan'da Dini Durum ve Din Eğitimi-Durum Analizi ve Öneriler". Araştırma Projesi Raporu, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, 2015.
- Cumanov, Muratalı. *Ölköbüzdögü İslâm Colu*. Bişkek: 2009.
- Erdem, Mustafa. *Kırgız Türkleri Dini ve Sosyal Hayat*. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- Kadir Malikov - Usubaliev, E. *Musulmanskaya obşına Kırgızstana i poliçeşkiy proses v strane: podhodı k gormanizatsii otnoşeniy mejdu gosudarstvom i religiey*. Bişkek: 2009.
- Kırgız Respublikasının Madaniyat Cana Turizm Ministerligi. Erişim: 25 Ocak 2019. <http://aimakpress.kg>.
- Kırgızistan Muftiyatı. "Kırgızistan Müsülmandarının Din Başkarmalığı". Erişim: 25 Ocak 2019. <https://muftiyat.kg>, 13.10:2018.
- Kırgızistan Muftiyatı. "Kırgızistan Müsülmandarının Din Başkarmalığı". Erişim: 25 Ocak 2019. <https://muftiyat.kg/maalyamat>.
- Kırgızistan Muftiyatı. "Kırgızistan Müsülmandarının Din Başkarmalığı". Erişim: 25 Ocak 2019. <https://muftiyat.kg/maalyamat>.
- Kozukulov, Timur. "Kırgızistan'da Dini Kurumsallaşma ve Toplum". Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 1/1 (Mayıs 2015): 177-209.
- Köylü, Mustafa. "Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri ve Problemleri". Araştırma Projesi Raporu, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, 2019.
- Mamayusupov, Ömürzak. *O monitoringe deyatelnosti gosudarstvennih organov v realizatsii religioznih prav i svobod, Oş: Gosudarstvennaya kommissiya pri pravitelstve Kırgızskoy Respubliki po delam religii*. Bishkek: 2004.
- Moldaliyev, Orozbek. *İslam i politika, politizatsiya İslama ili İslamizatsiya politiki*. Bişkek: 2008
- Murzaraimov, Bakıt. *Egemendulukton Kiyin Kırgızistandagı Diniy Abal*, Bişkek: BYR, 2018.
- Myrzabaev, Mamatbek. *Kırgızistan'da Din-Devlet İlişkileri*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009.
- Orozalieva, Chynar. *Karşılaştırmalı Olarak Kırgızistan ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında İnsan Haklarının Korunması*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010.
- Osmanov, Öskön -Asankanov, Almaz. *Kırgızistan Tarihi*. Bişkek: MEB Yayınları. 2001.
- Ubaktilu Cobo. "K.6 Cumhurbaşkanlığının Din Eğitimi Hakkındaki Geçici Kararı", Erkin Too, Erişim: 14.Kasım 1996
- Veçerniy Bişkek. "Sozdanna raboçaya gruppa po reforme gospolitiki v religioznoy sfere", Erişim: 3 Şubat 2014, <http://www.vb.kg/doc/260645>
- Yılmaz, Hüseyin. "Kırgızistan'da Misyonerlik ve Din Eğitimi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XI/1 (2007): 91-128.
- Yusubov, Elvin. *Kırgızistan'da Din Eğitimi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2016.